

Ilyess EL KAROUNI

Université Paris 8, Dionysien Gazdasági tanszék

Könyvismertetés a *Revue d'Etudes Comparatives Est-Ouest*
(Kelet-Nyugati Összehasonlító Tanulmányok Folyóirata) számára
Kornai János *A gondolat erejével – Rendhagyó önéletrajz* című könyvéről

Kornai János nem az első közgazdász, aki közzéteszi visszaemlékezéseit; gondoljunk csak például J. K. Galbraith-ra (1981), vagy még szintén jóval Kornainál korábban, Léon Walras-ra (2001). Tudomásunk szerint azonban Kornai az első kelet-európai közgazdász, aki ilyesmire vállalkozott. Vagyis ahogyan Galbraith az *Egy élet a maga századában* című könyvében leírja, hogy milyen volt az élete és milyenek voltak a lehetőségei egy amerikai kutatónak, úgy *A gondolat erejével* bemutatja egy kutató szellemi naplóját a volt kommunista tömbből. Egy kutatóét, aki azonban – ellentétben Galbraith-szal, aki később nagykövet lett – nem politizált; Kornai ugyanis 1956-ban szakított a Kommunista Párttal és úgy döntött, hogy kizárólag a tudományos kutatásnak szenteli az életét – ami egyáltalán nem volt magától értetődő a világnak egy olyan részében, ahol a társadalmi élet egésze politikai megfontolásoknak volt alávetve. Ettől kezdve Kornai szigorúan ügyelt arra, hogy megőrizze önállóságát és függetlenségét, és visszautasított minden politikai tisztséget, még a rendszerváltozás után is. Így hát Kornai szintén bemutat „egy életet a maga századában”, minthogy pályája – az akkori környezetétől nagyon is különböző személyiségén kívül – jól példázza, hogy milyen az élet az egykori kommunista országokban és hogy milyen kapcsolatokat lehetett fenntartani a tömbön kívüli országokkal. De nem ez az egyetlen vonzó tulajdonsága ennek a regényként olvasható könyvnek.

Kornai bemutatja a kommunista Magyarország elnyomó rendszerét: egy olyan rendszert, amely mindent ellenőriz, amely elzárja az egész országot mindentől, ami nem az uralkodó ideológiának megfelelő, amely szigorúan kordában tartja az eltérni kívánó nézeteket és viselkedési formákat¹. Az egyes embernek tünnie kell a gyanúsításokat, a lehallgatásokat, az önkényes letartóztatásokat, a kihallgatásokat, a politikai rendőrség tagjainak jelentgetéseit, de az olyanokét is, akiket addig jó kollégáinak vagy egyenesen barátainak hitt. A rendszerváltás után Kornai hozzájuthatott a róla szóló jelentésekhez. Olvasásukkor az ember elhűl. Szerzőnk szerint mégis Magyarország sokkal élhetőbb ország volt, mint a keleti tömb olyan államai, mint Albánia vagy Csehszlovákia; Magyarországot egyenesen „a tábor legvidámabb barakkjának” nevezték.

A kezdetben ortodox marxista, elkötelezett és önzetlen, saját érdekektől nem vezérelt Kornai (aki annyira nem kötődött a rendszer ideológiájához, hogy nagypolgári családból származik) akkor kezd el fokozatosan elfordulni a marxizmustól, amikor tudatára ébred a Kommunista Párt hazugságainak és módszereinek, vagyis azt követően, hogy találkozik egy volt politikai fogollyal. Ezt követi aztán egy egyre fokozódó illúzióvesztés, ami sokban emlékeztet arra, amiről Edgar Morin is ír *Önkritika* című könyvében (Morin, 1959). A kommunista hitvallás megkérdőjelezése után Kornai a neoklasszikus gazdaságtan felé fordul, amelytől azonban később szintén eltávolodik. Ettől kezdve egyéni, „keresztirányú” megközelítést alkalmaz (ő

¹ A „kordában tartja” kifejezést itt a szó szoros értelmében kell venni, vagyis úgy, hogy „egy normához igazítani”. Ez a „kordában tartás” nagyon is jellemző a diktatúrákra és totalitárius rendszerekre; ugyanakkor létezik az olyan országokban is, ahol garantált a szólásszabadság és az ellenzékiek fizikai megsemmisítése kizárt. Csak ebben az esetben finomabban, „civilizáltabban” érvényesül, de jelen van (ld. Morin, 1991 /2008/).

maga úgy jellemzi önmagát, mint akinek egyik lába a hagyományos közgazdaságtanban van, a másik pedig azon kívül), vagyis tudományágak közötti megközelítést. Ez teszi különösen vonzóvá a szerzőt, akinek műve egy szisztematikus rendszerparadigma, amely több forrásból is merít, többek között Marxból, Schumpeterből és Hayekből². Vagyis „szabályozott eklekticizmusnak” nevezhető (Vahabi, 1997). A szisztematikus rendszerparadigma azon az elven alapszik, hogy a gazdasági rendszerek – ahogyan azt a nevük is mutatja – rendszerek, vagyis olyan összetevők egysége, amelyek egymástól függenek, és összetartó erejük van. Következésképpen az olyan jelenségek, mint például a hiány, nem a gazdaság szereplőinek hibájából jönnek létre, hanem egyenesen és logikusan következnek magából a rendszerből.

Kornai a *Szocializmus és hiánygazdaság* (magyarul: *A hiány*) (Kornai, 1980 /1984/) című művére a legbüszkébb, ezt tekinti fő művének, *magnum opus*ának. Mi azonban úgy véljük, hogy a mi szempontunkból legsikerültebb műve inkább *A szocialista rendszer*, amely azzal a szándékkal íródott, hogy bemutassa a szocializmust a maga teljességében (Kornai, 1992). Ez a könyv egy remekmű, csodálatosan szakszerű, pontos, világos és oktató³. Ez egyébként elmondható a szerző többi könyvéről is, amelyek ötvözik a szigorú szakszerűséget a közérthető világossággal. Kornai ugyanis nem tartozik azok közé, akik gőzkalapáccsal tudnak csak feltörni egy tojást. Az ő kutató-felfedező módszere ki nem mondottan induktív : rendkívül részletesen és világosan tudja leírni a szocialista gazdaság gépezetének működését, ami azért lehetséges, mert nem tankönyvből szerzett tudást tár elének, hanem közvetlen tapasztalatai alapján írja le és elemzi.

Kornai a közgazdaságtan elméletéhez számos új dolgot tett hozzá : a hiány magyarázatát, a „puha költségvetési korlát” fogalmát, a tulajdonosi formák és az együttműködési módozatok közti természetes kapcsolat leírását... Szemléletében és gondolataiban az a figyelemre méltó, hogy velük és általuk meg lehet magyarázni olyan jelenségeket is, amelyek a magyarétól eltérő gazdaságokra jellemzőek. Érdeemes például elolvasni Kornai munkáit, hogy megértsük a jelenlegi venezuelai hiánygazdaságot (aminek a volt szocialista országokéhoz hasonló szimptomái vannak: sorok, fejadagok, kényszerű helyettesítés, stb...), és ott is megtaláljuk a volt szocialista rendszerek intézményeit, például az Állam paternalizmusát. Kornai abban is segít, hogy tisztábban lássuk a gazdaság és az állami bürokrácia közti kapcsolatokat. De általánosabban szólva is, Kornainak a szocialista országokról szóló elemzése közvetve (de néha teljesen közvetlenül is) megmutatja a kapitalista gazdaságok működését is.

Könyvének szakirodalma, ami letölthető internetes oldaláról (www.kornai-janos.hu), csaknem 90 oldalas! Ráadásul ebben nem is szerepel valamennyi írása, minthogy nem említi néhány rövidebb előadását, cikkét vagy más szövegét, ami különféle magyar napilapokban vagy folyóiratokban jelent meg; így például nem találjuk nyomát a *Szabad Népb*ben megjelent cikkeinek és írásainak abból az időből, amikor Kornai az újságnál dolgozott (1947 és 1955 között).

Amikor Edmond Malinvaud közli Kornai első angol nyelvű cikkét (Kornai & Lipták, 1962), a legnevesebb nyugati közgazdászok azonnal fölfigyelnek Kornai munkájára. Így kerül

² Mehrdad Vahabi ezzel kapcsolatban „osztrák-magyar konvergenciáról” beszél (ld. Vahabi, 1995 és Vahabi, 1993). A szisztematikus rendszerparadigma kérdését és a Kornaira ható tudósokat illetően érdemes elolvasni Kornai beszélgetését Bernard Chavance-szal (ld. Chavance, 2013).

³ Mehrdad Vahabi jogosan hangsúlyozza a két könyv egymást kiegészítő voltát. Az előbbi a szocialista rendszer tervezhetőségéről szól, az utóbbi viszont inkább a tervrendszer megroppanására koncentrál ; ez utóbbi részletesen elemzi az intézményi kereteket is, ami – az állam paternalizmusát kivéve – teljesen kimarad a *Szocializmus és hiánygazdaság*-ból (ld. Vahabi, 1997).

kapcsolatba a szakma krémjével. Hogy csak néhány nevet idézzünk: Malinvaud, Aoki, a Nobel-díjas Arrow, Koopmans, Sen, Solow, Stone... Egy olyan korban, amikor a nemzetközi kapcsolatok igencsak feszültek, rendszeresen kap meghívásokat, hogy ismertesse kutatásait a nyugati tömb legnevesebb tudományos központjaiban: a London School of Economics-ban, Cambridge-ben, Princetonban, Stanfordban és még számos intézményben és egyetemen. Elhárítja a tanári állásajánlatokat Cambridge-ben és Princetonban, de aztán, 1984-ben elfogadja a Harvardét, ekként kiteljesítve tengerentúli tanári-kutatói karrierjét. Ugyanakkor megegyezik a dékánal arról, hogy csak minden második szemeszterben tanít, mert a többi időt Budapesten tölti, akadémiai kutatásaival. Kornai számára ugyanis fontos volt, hogy megtartsa a kapcsolatát Magyarországgal, egyrészt érzelmi okokból, másrészt szakmai munkája miatt, hiszen legfontosabb kutatási témájának továbbra is a szocialista rendszer elemzését tartotta.

Kornai önéletrajzának végül is lehetett volna azt a címet is adni, hogy *Az akarat erejével*. Élete végtére is kitűnően példázza azt a közismert mondást, miszerint „mindent lehet, csak akarni kell”. Kornai kezdetben csak egy fiatal, autodidakta közgazdász volt, aki nem végzett felsőfokú tanulmányokat, aki folyékonyan csak magyarul és németül beszélt, angolul csak nehezen olvasott, viszont hatalmas volt tudásszomja, és minden vágya az volt, hogy a nyugati közgazdászok közé tartozhasson⁴. A könyvben követhetjük fölemelkedését: kemény munkával az összehasonlító közgazdaságtudomány világszerte elismert szakértőjévé válik, aki még azt a luxust is megengedheti magának, hogy visszautasítsa neves egyetemek és kutatóintézetek együttműködési ajánlatát.

És ma? Mi van a korábbi és jelenlegi munkáival? Mi van a világnak azzal a részével, ahol egy új világot, egy új embert akartak létrehozni? A berlini fal leomlott, a Szovjetunió bedőlt, a kommunista tömb szétesett. A kísérlet tehát nem sikerült, ráadásul nagy árat kellett fizetni érte. Ilyen körülmények között kell-e egyáltalán Kornait olvasni? Számunkra a válasz nem lehet kétséges: egyértelműen igen. Olvasni kell, de nem azért, mert mindenben követendő példakép-idol (e sorok írója bírálta is őt, ld. El Karouni, 2009), hanem azért kell olvasni őt, mert – mint ahogyan azt fentebb kifejtettük – a téma, amiről értekeznek, egyáltalán nem tudományos provincializmus, hanem egyetemes jelentőségű. És ez teszi Kornait egy igazi kutatóvá, a szó legnemesebb értelmében.

Farkas Edit fordítása

Bibliográfia

Chavance B. (2013), “Irregular Memoirs of an Intellectual Journey: questions about the state of economics. An interview with János Kornai”, *Revue de la régulation*, n° 14, <http://regulation.revues.org/10291>, dernière consultation le 26/03/14.

El Karouni I. (2009), *Les réformes économiques en Chine depuis 1978. Changement institutionnel et sortie de socialisme*, Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Mueller e.K

Galbraith J.K. (1981)[2006], *A Life in Our Times. Memoirs*, Boston: Houghton Mifflin, trad. fr., *Une vie dans son siècle. Mémoires*, Paris : éd. La Table ronde.

Kornai J. (1980)[1984], *Socialisme et économie de la pénurie*, Paris : Economica.

⁴ Pontosabban: arra törekedett, hogy „hivatásos közgazdásszá váljon, aki szakértő, kompetens, ahogyan az Nyugaton szokás, és hogy a legálisan közzétett publikációival gyakoroljon hatást” (306. oldal).

- Kornai J. (1992)[1996], *Le système socialiste. L'économie politique du communisme*, Grenoble : Presses Universitaires de Grenoble, Bibliothèque de l'ISMEA.
- Kornai J. & Lipták T. (1962), "A Mathematical Investigation of Some Economic Effects of Profit Sharing in Socialist Firms", *Econometrica*, vol. 30, n° 1, pp. 140-161.
- Morin E. (1959)[2012], *Autocritique*, Paris : éd. Julliard, réédition éd. Le Seuil.
- Morin E. (1991)[2008], *La méthode*, tome 4 : *Les idées. Leur habitat, leur vie, leurs moeurs, leur organisation*, Paris : éd. du Seuil, coll. Opus.
- Vahabi M. (1993), *La pensée économique de János Kornai (1955-1984). De la réforme de l'économie socialiste à la théorie de l'économie de pénurie*, Thèse pour le doctorat de sciences économiques, Université Paris 7-Jussieu.
- Vahabi M. (1995), "The Austro-Hungarian Convergence through the Writings of János Kornai", *Economie Appliquée*, vol. 48, n° 4, pp. 77-103.
- Vahabi M. (1997), « De l'économie de la pénurie à l'économie politique du communisme. Sur l'évolution récente de la pensée économique de János Kornai : 1980-1996 », *Revue d'Économie Politique*, vol. 107, n° 6, pp. 831-52.
- Walras L. (2001), « Notice autobiographique », in Auguste et Léon Walras, *OEuvres économiques complètes*, vol. V : « L'économie politique et la justice », pp. 11-27 et annexes.